

ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΚΑΤΩ ΣΤΟΝ ΚΑΜΠΟ ΚΥΝΗΓΑΝΕ (;) ΤΟΥΣ ΑΣΤΟΥΣ Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ «ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ»

Στο προηγούμενο τεύχος του περιοδικού ασχοληθήκαμε με τις λεγόμενες «αγροτικές κινητοποιήσεις» που πρωταγωνίαστησαν στον δημόσιο λόγο των τελευταίων μηνών. Εκεί υποστηρίξαμε ότι:

Η αγροτική παραγωγή είναι κι αυτή ένας καπιταλιστικός κλάδος με τη δική της ιεραρχία. Δεν έχει «αγρότες», αλλά αφεντικά και εργάτες. Πολλά μάλιστα απ' αυτά τα αφεντικά της αγροτικής παραγωγής έχουν στη δούλεψή τους εκατοντάδες εργάτες, δίκως να έχουν να ζηλέψουν το παραμικρό από τα μεγαλοαφεντικά άλλων βιομηχανικών κλάδων.¹

Σε συνέχεια αυτής της ιδέας, στο παρόν τεύχος θα πάμε αρκετά πίσω, πάνω από έναν αιώνα, εκεί που η ιστοριογραφία του ελληνικού κράτους εντοπίζει το πρώτο μεγάλο «αγροτικό κίνημα». Μέσα από αυτή τη σύντομη ιστορική αναδρομή θα δούμε την ταξική διαβάθμιση της υπαίθρου από τα γεννοφάσκια της, τον τρόπο με τον οποίο παράγεται ένας «αυθόρμητος λαϊκός ξεσηκωμός» και τη συμβολή των αριστερών ιστορικών στη διαμόρφωση αυτού που λέμε συλλογική μνήμη, ως χρήσιμο εργαλείο προς πάσα χρήση για τις κρατικές ανάγκες της εκάστοτε εποχής.

Ιστορία του «Αγροτικού Κινήματος», αλά Γιάννης Κορδάτος

Ένα από τα πρώτα ιστορικά βιβλία πάνω στο οποίο πέφτει κανείς που αναζητά την ιστορία του «αγροτικού κινήματος» είναι αυτό του Γιάννη Κορδάτου, του γνωστού αυτού αριστερού ιστορικού με τον οποίο είχαμε ασχοληθεί και κάποια χρόνια νωρίτερα, όταν μελετούσαμε την ιστορία του ελληνικού φασισμού στη σειρά «Σπουδές στο Γαλανόμαυρο».² Εν προκειμένω, πέρασε στην αφήγηση του Κορδάτου που περιλαμβάνεται στο βιβλίο «Ιστορία του Αγροτικού Κινήματος στην Ελλάδα».³

Η γης λοιπόν ΔΕΝ ήταν ελεύθερη κατά το λέγειν του Ζυγομάλα. Και οι αγρότες φορούσαν της πείνας και ζούσαν όχι σαν μέσα σε οργανωμένο Κράτος -εις το Ελληνικόν Βασίλειον- αλλά θαρείς σε σε καμιά άκρη της Αφρικής ή της Αυστραλίας. Νησιτικοί, αρρωστήαρχες, σακατεμένοι από την πολλή δουλειά και τις αρρώστιες.⁴

Κάπως έτσι είναι που ο Γιάννης Κορδάτος ξεκινά την αφήγησή του για την κατάσταση της κοινωνίας της ελληνικής υπαίθρου στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Όλοι οι αγρότες ήταν κάτι φτωχοί που δεν είχαν στον ήλιο μοίρα. Το «ανοργάνωτο» κράτος αδιαφορούσε για την πάρτη τους και κάποιος τύπος ονόματι Ζυγομάλας -που τύχανε να είναι βουλευτής της κυβερνήσεως Δηλιγιάννη και μετέπειτα υπουργός Δικαιοσύνης- νοιαζόταν για την «ελευθερία» τους. Μετά από κάτι τέτοιες λακωνικές αποτυπώσεις της κοινωνικής συνθήκης του πρωτογενούς τομέα -φτωχοί αγρότες vs πλούσιοι τσιφλικάδες- είναι που ξεκινά μια εκπληκτική επαναστατική νουβέλα 300 σελίδων, όπου η «φτωχή αγροτιά» μάχεται εναντίον των μεγαλοαγροκτημόνων με στόχο την «απαλλοτρίωση» των τσιφλικιών τους.

Στο «ηρωικό» αυτό «αγροτικό κίνημα» που κράτησε χρόνια ολάκερα συμμετείχαν, σύμφωνα με όσα γράφει ο Κορδάτος, κι άλλες «επαναστατικές» φιγούρες που καμία σχέση δεν είχαν με την «αγροτιά», όμως για κάποιον ανεξήγητο λόγο όχι απλά υποστήριζαν, αλλά κι οργάνωναν την «αγροτική εξέγερση». Τέτοιες φιγούρες ήταν: βουλευτές (όπως είδαμε ήδη), γιατροί, δικηγόροι, δήμαρχοι, παπάδες, νομάρχες, φοιτητές, «κοινωνιολόγοι», δάσκαλοι, δημοσιογράφοι, «επιφανείς σοσιαλιστές», εμποροβιομήχανοι, η φιλαρμονική του δήμου ακόμη και... τσιφλικάδες (καλό!). Όπως είναι εύκολα κατανοητό, ο «σύντροφος» Γιάννης όχι μόνο δεν μας έπεισε με την αφήγησή του, αλλά ταυτοχρόνως μας έβαλε διαβόλους στο κεφάλι. Τα «παιδιά κάτω στον κάμπο» μάλλον δεν κυνηγούσαν τους αστούς τελικά, ήταν πλάι-πλάι και τους είχαν και αφεντικά του αγώνα τους κιόλας. Κι αφού πολύ περιέργα μας τα είπε ο ΚΚΕς ιστορικός, ας πάμε να βγάλουμε καμιά άκρη μόνες μας, αυτόνομα, ξέρετε εσείς, γιατί ως γνωστών τις παπάτζες των αριστερών δεν τις χάρτουμε. Ας πάρουμε, όμως, τα πράγματα με την σειρά.

Η ταξική διαστρωμάτωση του νεοσύστατου κράτους

Η Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα ήταν μία αγροτική κατά κύριο λόγο κοινωνία στην κεφαλή της οποίας βρίσκονταν οι λεγόμενοι «μεγαλοαγροκτήμονες» ή «τσιφλικάδες». Γόνοι πλούσιων οικογενειών, τραπεζίτες ή εύποροι ομογενείς, οι τσιφλικάδες ήταν ιδιοκτήτες μεγάλων εκτάσεων γης, την οποία καλλιεργούσαν άλλοι για πάρτη τους. Κάτοικοι συνήθως μεγάλων πόλεων του εσωτερικού ή του εξωτερικού, κουμάντο στα χωράφια τους έκαναν οι επιστάτες που είχαν διορίσει. Κουμάντο όχι ως προς την καλλιέργεια, αλλά ως προς το ψείρισμα του μισού της παραγόμενης σοδειάς (ή του ενός τρίτου, ανάλογα τη συμφωνία) και την πειθάρχηση της εκάστοτε οικογένειας που νοίκιαζε, ουσιαστικά, τη γη για να την καλλιεργεί και να βγάξει τα προς το ζην. Τα μέλη της οικογένειας αυτής ονομάζονταν «κολίγοι» κι ο έμμεσος φόρος που απέδιδαν στον τσιφλικά ήταν γνωστός με τον όρο «μόρπη».⁵

Στην επόμενη βαθμίδα αυτής της ταξικής πυραμίδας βρίσκονταν οι «μικροϊδιοκτήτες» (ή «γεωργοί»). Οι μικροϊδιοκτήτες κατείχαν συνήθως λιγότερο από ένα στρέμμα γης και ήταν αναγκασμένοι να δουλεύουν στα χωράφια των τσιφλικάδων, τις περισσότερες φορές ως σεζονίστες, για να καταφέρνουν να καλύπτουν τις ανάγκες αναπαραγωγής τους. Ακόμη πιο κάτω βρίσκονταν οι ακτήμονες εργάτες γης (ή «κουλουκτσήδες») που έφερναν εις πέρας όλες τις σκατοδουλειές που περιλάμβαναν οι γεωργικές εργασίες, είτε στα κτήματα των τσιφλικάδων, είτε στα χωράφια των μικροϊδιοκτητών. Οι εργάτες γης ζούσαν υπό καθεστώς ημι-δουλείας κι αμείβονταν σε είδος (π.χ. σιτάρι) ή με παροχές του τύπου... πάρε αυτό το χωράφι για βόσκηψη free of charge.⁶

Η δεδομένη ταξική διαστρωμάτωση της υπαίθρου της Παλαιάς Ελλάδας επισφραγίστηκε από την πρώτη αγροτική μεταρρύθμιση της κατανομής των «εθνικών γαιών» (1871), δηλαδή των πρώην οθωμανικών κτημάτων που ανήκαν πλέον στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος. Το σχέδιο είχε ως εξής: η καλλιέργεια εθνικής συνείδησης προϋπέθετε ιδιοκτησία. Εάν δεν σου ανήκει κάτι πώς θα το υπερασπιστείς θυσιάζοντας ακόμη και την ίδια σου τη ζωή; Οπότε, πάρε ένα μικρό κομμάτι γης, πάρε και ένα όπλο και υπερασπίσου το! Προφανώς, όμως, η καθιέρωση αυτή της πρωτόλειας μικροαστικής τάξης της υπαίθρου δεν γινόταν να γίνει με τέτοιο τρόπο που οι μεγαλοαγροκτήμονες θα έχαναν ένα σημαντικό μέρος του εργατικού τους δυναμικού. Οπότε το μοίρασμα έγινε με προϋποθέσεις: οι γεωργοί-μικροϊδιοκτήτες θα είχαν τόσο μικρή έκταση γης (μικρότερη των 8 στρεμμάτων) ώστε η επιβίωσή τους να συνεχίζει να εξαρτάται από την μισθωτή εργασία τους στα μεγάλα χωράφια της αστικής τάξης. Οι εργάτες γης έμειναν στη θέση τους, στον πάτο δηλαδή, αφού η χρησιμότητά τους ως εργατικά χέρια μηδαμινής αξίας ήταν σημαντική. Το κράτος κανόνισε έτσι τις τιμές των εθνικών γαιών που να επιτυγχάνεται η επιθυμητή κοινωνική διαστρωμάτωση.⁷

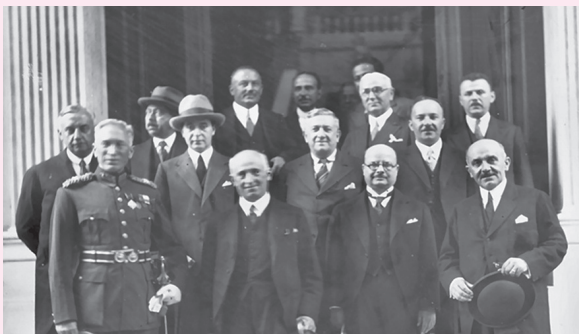
Κάπως έτσι έμοιαζε λοιπόν η ελληνική ύπαιθρος μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Αν και πολύ ωραία τα είχε καταφέρει το rookie κράτος με την πρώτη αγροτική του μεταρρύθμιση, που πρώτα απ' όλα στόχευε στην συνοχή και στη δημιουργία ενός προπλάσματος εθνικού κορμού, νέα ζητήματα ανέκυψαν από την σταδιακή γιγάντωσή του και την προσάρτηση του Θεσσαλικού κάμπου.

Το Θεσσαλικό-αγροτικό-κοινωνικό ζήτημα

Το 1881 το ελληνικό κράτος προσάρτησε την περιοχή της Θεσσαλίας. Με αυτόν τον τρόπο, όχι μόνο διέυρυνε τα σύνορά του, αλλά του προσφέρθηκε απλόχερα ένα εύφορο έδαφος που θα μπορούσε να συνεισφέρει καθοριστικά στην ανάπτυξη του πρωτογενούς του τομέα. Το φιλελεύθερο κομμάτι της ελληνικής αστικής τάξης το έβλεπε αυτό, όπως έβλεπε και τις καπιταλιστικές ανάγκες που άλλαζαν χρόνο με το χρόνο, τους αλληπάλλλους πολέμους στους οποίους μπλεκόταν το ελληνικό κράτος και τη διάτρητη συνοχή της ελληνικής κοινωνίας που συνεχώς μεταβαλλόταν.

Ο πολλά υποσχόμενος Θεσσαλικός κάμπος, ωστόσο, δεν έδινε και πολλές ελπίδες ως προς τις προσδοκίες που είχαν πέσει πάνω του. Αιτία,

ΟΜΑΔΑ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΩΝ



Η «Ομάδα των Κοινωνιολόγων» αποτέλεσε την αιχμή του δόρατος του λεγόμενου «αγροτικού κινήματος». Η ίδια, μάλιστα, ίδρυσε και το δικό της κόμμα, το «Λαϊκό Κόμμα», το οποίο εκπροσωπούσε τότε ως βουλευτής ο επικεφαλής της ομάδας Αλ. Παπαναστασίου. Η οργάνωση λίγα χρόνια μετά προσχώρησε στο Κίνημα της Εθνικής Αμύνης των Βενιζελικών κι από αυτήν προέκυψαν: ο πρώτος Γενικός Γραμματέας του υπουργείου Γεωργίας και εισηγητής της αγροτικής μεταρρύθμισης του 1917 (Αλ. Μυλωνάς), ο πρωθυπουργός της χώρας εν έτη 1924 και υπουργός Γεωργίας τη διετία 1926-1928 (Αλ. Παπαναστασίου) κι ο νομικός σύμβουλος της προσωρινής κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης κι αργότερα υπουργός Εσωτερικών (Θρ. Πετμεζάς). Στόχος της Εταιρείας ήταν η επίλυση του «κοινωνικού ζητήματος» μέσω της δημιουργίας μιας μικροαστικής τάξης.²³

σύμφωνα με τους Έλληνες ειδικούς της εποχής, η προκαπιταλιστική σύνθεση της παραγωγής, της εργασίας και της κοινωνικής διαστρωμάτωσης, η οποία συντηρούνταν κι αναπαράγονταν από τον θεσμό του τσιφλικιού. Τα 2/3 της Θεσσαλικής γης ήταν τσιφλίκια. Στα κτήματα αυτά δούλευαν οι κολίγοι, οι οποίοι ήταν οι καλλιεργητές, και οι «κουλουκτσήδες» που έφερναν εις πέρας οποιαδήποτε χαμαλοδουλειά. Όπως είναι προφανές, οι κολίγοι, από την στιγμή που δεν διέθεταν οποιοδήποτε ιδιοκτησιακό δικαίωμα και πολλές φορές ακόμη και για τα σπίτια που έμεναν πλήρωναν νοίκι στον εκάστοτε τσιφλικά, υπολόγιζαν την απαραιτήτως αναγκαία τους με έναν τρόπο που απλά θα εκπλήρωνε τις ανάγκες αναπαραγωγής της οικογένειάς τους.⁸

Από την άλλη, λέγεται ότι οι ίδιοι οι μεγαλογαιοκτήμονες δεν καίγονταν για την οικονομική αποδοτικότητα του τσιφλικιού τους, αφού για τους περισσότερους ιδιοκτήτες η συγκεκριμένη ενασχόληση ήταν περιθωριακή σε σχέση με τις άλλες πηγές εσόδων που ήδη διέθεταν. Δεν επένδυαν κεφάλαιο, δεν επεδίωκαν τη μακροπρόθεσμη βελτίωση της παραγωγικότητας της εργασίας, τη διόγκωση της παραγωγής ή τη μείωση του κόστους των προϊόντων. Εν ολίγοις, στα παλιά τους τα παπούτσια το «εθνικό προϊόν», το συλλογικό συμφέρον του ελληνικού κεφαλαίου και οι κρατικές ανάγκες. Έτσι, περίπου το 1/3 των εύφορων γεωργικών εκτάσεων του συνόλου των τσιφλικιών της Θεσσαλικής γης παρέμενε ακαλλιεργητό στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ενώ, σύμφωνα με τους υπολογισμούς των ειδικών, η εκμετάλλευση μόνο αυτών θα μπορούσε να οδηγήσει στη μείωση του μόνιμου ελλειμματικού εμπορικού ισοζυγίου της ελληνικής σιτοκαλλιέργειας κατά 25%.⁹

Συνεπώς, το παραγωγικό μοντέλο του Θεσσαλικού κάμπου χρειαζόταν ριζική αλλαγή. Η σταφιδική κρίση που ξέσπασε λίγα χρόνια αργότερα (1893-1905) και προκάλεσε σοβαρούς τριγμούς τόσο στην οικονομία, όσο και στην κοινωνική συνοχή με την όξυνση των ταξικών ανταγωνισμών, επιδείνωσε την κατάσταση ακόμη περισσότερο.¹⁰ Οι φιλελεύθεροι ειδικοί του κράτους προωθούσαν τη λύση της διανομής της γης σε καλλιεργητές που δεν θα τους ένοιαζε απλά η αναπαραγωγή τους, αλλά η καπιταλιστική τους ανάπτυξη. Με λίγα λόγια, έπρεπε να αλλάξουν τα κόζια της Θεσσαλικής γης και να οργανωθούν με τέτοιο τρόπο που θα εξυπηρετούσαν οι κρατικές ανάγκες.

Πέρα από το οικονομικό σκέλος, το «κοινωνικό ζήτημα» ίσως ήταν ακόμη υψηλότερα στην ατζέντα των ειδικών. Μέχρι το 1913 η Θεσσαλία απο-

Η «ΦΤΩΧΗ ΑΓΡΟΤΙΑ»



Ή αλλιώς, όπως γράφει ο Ριζοσπάστης, «διανοούμενοι και επιστήμονες στην ηγεσία των γεωργικών Συλλόγων της Θεσσαλίας λίγο πριν από την εξέγερση των κολίγων το 1910».²⁴

τελούσε το νέο σύνορο της Ελλάδας και, όπως ειπώθηκε πιο πάνω, χωρίς ιδιοκτησία δεν χτίζεται «εθνικόν φρόνημα». Εκτός αυτού, ο επεκτατισμός του ελληνικού κράτος και η Μεγάλη του Ιδέα δεν ήταν εφικτό να εκπληρωθούν δίχως ανθρώπους που θα γινόντουσαν κρέας για τα βλήματα των όπλων. Και πώς να γίνεις μελλοθάνατος χωρίς αντάλλαγμα, χωρίς δικές σου βλέψεις, ότι θα πάρεις κι εσύ δυο στρεμματάκια παραπάνω βρε παιδί μου... Όσο το ελληνικό κράτος επεκτεινόταν εδαφικά προς τον Βορρά χρειαζόταν στρατιώτες κι όσο οι ευκαιρίες ξεδιπλώνονταν μπροστά του (π.χ. Βαλκανικοί Πόλεμοι, Α' Παγκόσμιος Πόλεμος κ.α.) η ανάγκη ήταν ακόμη πιο επιτακτική. Χαρακτηριστικό είναι το υπόμνημα της «Πανθεσσαλικής Επιτροπής Αγώνα» με παραλήπτη τον βασιλιά Γεώργιο (5/3/1910) την περίοδο της όξυνσης της «αγροτικής εξέγερσης»:

Και όμως ευρισκόμεθα πλησίον των συνόρων. Είμεθα οι Ακρίται. Όταν όμως η αγροτική τάξις είναι ευχαριστημένη εκ της θέσεώς της, τότε το καθεστώς είναι περισσότερο εξησφαλισμένον.¹¹

Από τότε είναι που η «αγροτιά» αναγνώριζε την πολιτική της χρησιμότητα και τις «πελατειακές σχέσεις» ως δίαυλο συναλλαγής με την πολιτική σκηνή της χώρας. Η εξυπηρέτηση των υλικών συμφερόντων των αφεντικών της θα απέδιδε την εξασφάλιση της πολιτικής σταθερότητας και τον κρατικό έλεγχο by proxy σε μία βαθιά ταξική κοινωνία που έτρωγε στα μούτρα πόλεμο, «κρίσεις» και πειθαρχία με τον βούρδουλα (σας θυμίζει κάτι;).

Πέρα από τα παραπάνω, όπως αναφέρθηκε ήδη, η λεγόμενη «σταφιδική κρίση» αφενός, και ο τρόπος μεταχείρισης των κολίγων χωρικών από τους τσιφλικάδες και τους επιστάτες τους αφετέρου, προκαλούσαν την όξυνση του ταξικού ανταγωνισμού, ο οποίος αρκετές φορές έπαιρνε κι ένοπλη μορφή. Οι «ληστοσυμμορίες» έδιναν και έπαιρναν στον Θεσσαλικό κάμπο ιδίως μετά τον Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, που υπενθύμισε στον πάτο της ταξικής κοινωνίας τι σημαίνει εθνικός πόλεμος. Γι' αυτό και τις συμμορίες αυτές απάρτιζαν, μεταξύ άλλων, και πολλοί φυγόστρατοι και λιποτάκτες.¹² Η δημιουργία ενός μικροαστικού υποστρώματος θα προσέφερε νέους συμμάχους για τον έλεγχο και την πειθάρχηση των κατώτερων στρωμάτων από τη μία, κι από την άλλη την καταπράυνση της ταξικής δυσαρέσκειας μέσω «απατηλών ελπίδων».

Επομένως, συνοπτικά, η δημιουργία και η επέκταση της «μικρής ιδιοκτησίας» μέσω της στρατηγικής των απαλλοτριώσεων των μεγάλων τσιφλικιών θα επίλυε τρία βασικά ζητήματα για το ελληνικό κράτος. Πρώτον, την ομογενοποίηση-ελληνοποίηση των νέων εδαφών και τη δημιουργία ενός νέου εθνικού κορμού που θα αποτελούσε τον καινούργιο κινητήριο μοχλό της υπό αναμόρφωση κρατικής μηχανής. Δεύτερον, τις ταξικές διαμάχες που είχαν ξεσπάσει στην ύπαιθρο ολόκληρης της επικράτειας κι έθεταν ανεπίτρεπτα εσωτερικά ζητήματα εντός ενός εμπόλεμου κράτους. Τρίτον, την αναγέννηση κι αναβάθμιση του πρωτογενούς τομέα και την προσαρμογή του στις νέες καπιταλιστικές ανάγκες του κόσμου του 20^{ου} αιώνα.¹³

ΤΣΙΦΛΙΚΑΔΕΣ ΣΤΟΝ ΑΓΩΝΑ



Ο Μαρίνος Αντύπας, νεαρός δικηγόρος από την Κεφαλονιά, αποτελεί ίσως τη διασημότερη μορφή του «αγροτικού κινήματος» της Θεσσαλίας. Όπως λέγεται, ο ίδιος ως επιστάτης στα εκατοντάδες χιλιάδες στρέμματα του θείου του, διέδιδε το αίτημα της απαλλοτρίωσης στους κολίγους που δούλευαν σε αυτά και προπαγάνδιζε το αίτημα αυτό μέσω της εφημερίδας που εξέδιδε.

Είναι γεγονός ότι πολλοί τσιφλικάδες την περίοδο εκείνη ήθελαν να πουλήσουν τα χωράφια τους αφού δεν τους απέφεραν το επιθυμητό κέρδος. Τα χρήματα που θα εισέπρατταν από τις αποζημιώσεις θα αποτελούσαν κεφάλαιο για πιο προσοδοφόρες νέες επενδύσεις.²⁵ Μία τέτοια περίπτωση ήταν κι αυτή του θείου. Άλλοι πάλι λένε ότι απλά έβαζε τσίτες στους κολίγους που δούλευαν στα χωράφια του συνεργάτη του μπάμπου του, με τον οποίο μοιραζόντουσαν τα χιλιάδες κτήματα, για ευνόητους λόγους.²⁶ Για του λόγου το αληθές περί των κινήτρων του κοινωνού της επανάστασης, ορίστε και μία μαρτυρία από αυτούς που είχε στην δούλεψή του κι επιχειρούσε να «ξεσηκώσει»...

Αλλά έκαμαν την κακήν αρχήν ότι «τους πήραν

πάντοτε με το άγριο» και πηλέλσαν να τους επιβάλλουν στρατιωτική πειθαρχία. Ούτως πηλέλσαν να ηρωβώσιν εις κατεδάφισιν των οικειών μας, καλυβιών κλπ, πηλέλσαν να φέρουν λόχους ολόκληρους από οπλοφόρους, πράγματα τα οποία ημείς οι χωρικοί δεν είμεθα μαθημένοι να βλέπωμεν.²⁷

Το παρελθόν αυτού του μεγάλου επαναστάτη με κοστούμι και παπιγιόν κρύβει κι άλλα ενδιαφέροντα «ρεπερτόρια δράσης», όπως η διοργάνωση συλλαλητηρίου στην πλατεία Ομονοίας την περίοδο του «Ατυχή Πολέμου» του 1897 μέσω του οποίου καλούσε τον κόσμο να ξεσηκωθεί υπέρ «την εξακολούθησιν του πολέμου μέχρι εσχάτων, επ' ονόματι του έθνους». Έναν χρόνο νωρίτερα τον έβρισκε κανείς κάπου στην Κρήτη να «μάχεται» για την Ένωση με την Ελλάδα και λίγα χρόνια αργότερα να διοργανώνει συγκέντρωση αλληλεγγύης στην «επανάσταση του Θερίσου».²⁸

Τελικά, ο θρύλος της αγροτιάς σκοτώθηκε από τον συνάδελφο επιστάτη του συνεταίρου του θείου του, με τον οποίο έπαιξαν κάτι μπάπες.

Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΟΥ ΚΙΛΕΛΕΡ



Τον Μάρτιο του 1910 στο χωριό Κιλελέρ της Λάρισας έλαβε χώρα η πιο γνωστή συγκέντρωση απ' όλες τις υπόλοιπες. Οι αγρότες των γύρω χωριών είχαν δώσει συνάντηση στο σημείο εκείνο προκειμένου να κατευθυνθούν όλοι μαζί προς τη Λάρισα, όπου θα πραγματοποιούνταν το μεγάλο «παναγροτικό» συλλαλητήριο. Όπως τυχαίως, το χωριό ήταν γεμάτο χωροφύλακες και караβανάδες. Όπως τυχαίως, στο τρένο που επεδίωξαν να ανέβουν οι κολίγοι αγρότες αρνούμενοι να πληρώσουν εισιτήριο, επέβαινε ο πρόεδρος των Θεσσαλικών σιδηροδρόμων μαζί με έναν Γερμανό δημοσιογράφο ονόματι Φίσερ. Όπως τυχαίως, η Ομάδα των Κοινωνιολόγων -κι ο Αλ. Παπαναστασίου ειδικότερα- είχε κάτι άκρες με «σοσιαλιστικούς κύκλους της Γερμανίας».²⁹ Ο πρόεδρος «έβρισε» την «αγροτιά» και τους έριξε πακέτο. Η «αγροτιά» ανταπάντησε με πέτρες. Ο πρόεδρος, ως άλλος συνταγματάρχης, διέταξε τον αξιωματικό του στρατού να ανοίξει πυρ. Απολογισμός καμιά δεκαριά νεκροί και «ευαισθητοποίηση» της κοινής γνώμης για τον «δίκαιο» αγώνα των αγροτών. Πάνω στα πτώματα, η φράξη του Παπαναστασίου έριξε την γραμμή. Αιτήματα: ψήφιση του νομοσχεδίου περί απαλλοτριώσεων, οι κρατικοί φόροι που εισπράττονται από τους κολίγους να πηγαίνουν στο Γεωργικό Ταμείο, η Πολιτεία να εκφράσει την «βαθείαν λύπην» για την «άδικον επιθεσιν κατά του φιλήσυχου και νομοταγούς λαού ου θύματα υπήρξαν άσπολοι και λευκοί σκλάβοι της Θεσσαλίας».³⁰

Στην πρώτη φωτιά, το πανί που συντροφεύει το αφιέρωμα του Ριζοσπάστη για τα 100 χρόνια από την εξέγερση του Κιλελέρ. Στη δεύτερη, η προτομή του «αγρότη» που κοσμεί πλέον το σημείο της εξέγερσης «στη μνήμη των πεσόντων υπέρ της αγροτικής ιδέας», όπως αναφέρει και η επιγραφή. Και κάπου εδώ είναι που συναντιούνται ο Γ. Κορδάτος, οι εθνικοί μύθοι και το Υπουργείο Πολιτισμού.

Το «αγροτικό κίνημα» του Θεσσαλικού κάμπου

Το όλο πράγμα ήταν προϊόν συζήτησης και αντιπαράθεσης στους κόλπους της πολιτικής σκηνής. Το πραξικόπημα της παρακρατικής οργάνωσης του Στρατιωτικού Συνδέσμου¹⁴ (γνωστό κι ως «Κίνημα στο Γουδί», 1909) έφερε για τα καλά την επίλυση της «πολιτικής κρίσης» και προετοίμασε το έδαφος για την κυβέρνηση του Ελ. Βενιζέλου, που έφερνε το βάρος της αναμόρφωσης του ελληνικού κράτος σύμφωνα με τα νέα δεδομένα της εποχής. Στα «νέα δεδομένα» περιλαμβάνονταν και τα παραπάνω ζητήματα της υπαίθρου γενικότερα και του Θεσσαλικού κάμπου ειδικότερα. Τα πράγματα, όμως, δεν μπορούσαν να αλλάξουν εν μία νυκτί, είπαμε ολόκληρος Εθνικός Διχασμός έμπαινε ανάμεσα στις ιδέες των αφεντικών περί διαχείρισης. Το φιλελεύθερο εκείνο κομμάτι της αστικής τάξης που συγκεντρωνόταν στο πρόσωπο του Βενιζέλου, ήταν αυτό που παρήγαγε το μαζικό «αγροτικό κίνημα» με σημείο τομής το 1910.

Από την άλλη πάλι μεριά τον «φιλαγροτισμό» τον εκπροσωπούσαν οι Θεσσαλοί βουλευτές, μα τα θεωρητικά όπλα τα έδωσαν ο Αλ. Παπαναστασίου, ο Θρ. Πετμεζάς και ο Π. Αραβαντινός, δηλαδή οι Κοινωνιολόγοι.¹⁵

Η λεγόμενη ομάδα των Κοινωνιολόγων, φιλελεύθερων επιστημόνων-βουλευτών που αποσκοπούσαν στην αντιμετώπιση του «κοινωνικού ζητήματος», ήταν αυτή που πρωταγωνίστησε στις «αγροτικές κινητοποιήσεις» κι έδινε την γραμμή, σύμφωνα με τον Κορδάτο. Συνοδοιπόρος με εξίσου πρωταγωνιστικό ρόλο ο δικηγόρος, εκδότης της εφημερίδας «Πανθεσσαλική» και βουλευτής του κόμματος των Φιλελεύθερων Σοφ. Τριανταφυλλίδης, ο οποίος όχι μόνο μέσω της εφημερίδας υποστήριζε τον αγώνα της «φτωχής αγροτιάς», αλλά και είχε κι ο ίδιος γνώμη πάνω στο ζήτημα, την οποία παρουσίασε στο Πανελλήνιο Συνέδριο Γεωργίας με διοργανωτές τον Εμπορικό Σύλλογο Αθηνών, τον Σύνδεσμο Βιομηχάνων και την Ένωση Ελλήνων Γεωπόνων (1909).¹⁶

Πέρα από «διανοούμενους», δημοσιογράφους και βουλευτές, το παζλ του «κινήματος» είχε μέσα οτιδήποτε άλλο σε τοπική εξουσία, αστική και μικροαστική τάξη. Ο ίδιος ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος, όπως λέγεται, υπέθαλπε τον αγώνα, ενώ οι σημαίες με τη φωτογραφία του αρχηγού του Ν. Ζορμπά δεν έλειπαν από τις «μαζικές κινητοποιήσεις». Το «κίνημα» δε ζητούσε απλά «απαλλοτριώσιν», αλλά και ίδρυση τραπεζών (Γεωργική Τράπεζα), υπουργείων (Γεωργίας) και συγκεκριμένους ανθρώπους που θα τα αναλάμβαναν αυτά (Αλ. Παπαναστασίου).¹⁷

Χάριν οικονομίας χώρου και λόγου, αρκεί μια αποτύπωση ενός γλαφυρού highlight ενός εκ των «μαζικών συλλαλητηρίων» του κινήματος που

συνοψίζει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο το πραγματικό διακύβευμα αυτών, σύμφωνα με όσα έχουν ήδη ειπωθεί. Καρδίτσα 1910, πέντε χιλιάρικα διαδηλωτές και τον λόγο έχει ο δικηγόρος, πρόεδρος του Πεδινού Συνδέσμου Καρδίτσας, εκπρόσωπος του «αγροτικού κινήματος» και μελλοντικός Βενιζελικός βουλευτής, Δημ. Μπούσδρας απευθυνόμενος στο πλήθος των «επαναστατών»:

Δεν έχετε γην. Δεν έχετε οικίαν. Οικία δε και Γη είναι η Πατρίς. Εθνική, λοιπόν, ανάγκη να αποκτήσετε Πατρίδα. Χρήματα υπάρχουν [...] Και υπάρχουν εν Ελλάδι άνθρωποι αρνούμενοι εις τους ομοίους των το ύψιστον αγαθόν, την Πατρίδα; Αλλά η συνθήκη και το Σύνταγμα ορίζουν προσηνεί ότι πρέπει να προηγηθεί αποζημίωσις. Μήπως ημείς ζητούμεν ν' αρπάσωμεν το κτήμα κανενός; [...] Δεν έχομεν Πατρίδα, θέλομεν Πατρίδα. Ζήτω η Πατρίς!¹⁸

Οι μύθοι της Αριστεράς και η λειτουργία τους

Αυτή ήταν λοιπόν η «φτωχή αγροτιά» και η επανάστα της. Μηροστάρηδες κι οργανωτές κάτι τύποι που το χέρι τους δεν έχει ακουμπήσει ποτέ χώμα κι ακόλουθοι όσοι είχαν φάει την παπάτζα ότι θα γινόντουσαν χαλίφηδες στη θέση του χαλίφη. Η κρατικά σχεδιασμένη βίαιη αναμόρφωση της παραγωγής, της αναπαραγωγής και της κοινωνίας ολόκληρης της Θεσσαλίας πρώτα, της Ηπείρου, της Μακεδονίας και της Θράκης μετέπειτα, ονομάστηκε «αγροτικό κίνημα». Οι πρωτοστάτες του ήταν αυτοί που στελέχωναν τα υπουργεία της κυβέρνησης για τα επόμενα είκοσι χρόνια και η νέα μικροαστική τάξη που προέκυψε στην ύπαιθρο, η ραχοκοκαλιά του πολιτικού και κοινωνικού συστήματος της χώρας, σχεδόν μέχρι και σήμερα.

Το κίνημα κατέληξε στη δεύτερη αγροτική μεταρρύθμιση της «Επαναστατικής Κυβέρνησης» του Ελ. Βενιζέλου το 1917 που οδήγησε σε μία νέα αναδιανομή της γης, σχεδιασμένη σύμφωνα με τις κρατικές επιταγές. Στην κορυφή της λίστας βρισκόταν το λεγόμενο «κοινωνικό ζήτημα». Με τα λόγια του Μπάμπη Αλιβιζάτου, γενικού γραμματέα του Υπουργείου Γεωργίας κατά τη δικτατορία του Ι. Μεταξά και υποδιοικητή της Αγροτικής Τράπεζας:

η Ελλάς απέκτησε, χάρις εις την εφαρμοσθείσαν αγροτικήν πολιτικήν, μίαν ευρυτάτην συντηρητικήν κοινωνικήν βάση: την γαιοκτητικώς αποκατεστημένην γεωργικήν τάξιν, ήτις θα βοηθήσῃ, όπως η κοινωνική εξέλιξις συντελεσθῇ με ηπιώτερον ρυθμόν και χωρίς αποτόμους κοινωνικούς κλυδωνισμούς.¹⁹

Με νέες σχετικές διατάξεις και τροποποιήσεις, μέχρι τη δεκαετία του '40, το ελληνικό κράτος κατάφερε να επιτύχει και να ολοκληρώσει: την καθιέρωση της μικρής ιδιοκτησίας στην ύπαιθρο, τον κρατικό έλεγχο του πρωτογενούς τομέα (ίδρυση υπουργείου Γεωργίας, αγροτικών συνεταιρισμών, Αγροτικής Τράπεζας κλπ), την εθνική ομογενοποίηση των νέων συνόρων και την προλεταριοποίηση μερίδας του αγροτικού πληθυσμού.²⁰ Και οι φαντασιώσεις περί «αγροτικής εξέγερσης» μοιάζουν πλέον παιδικό μυθιστόρημα.

Βέβαια, δεν είναι να εκπλησστεί καμία με την ελληνική ιστοριογραφία γενικά και με τους αριστερούς ιστορικούς πιο ειδικά. Δουλειά τους είναι το χτίσιμο μύθων. Μύθων εθνικών, κοινωνικών, πολιτικών ακόμη και επαναστατικών. Για την ακρίβεια, δεν πρόκειται ακριβώς για μύθους, ότι κάτι δηλαδή δεν έγινε στην πραγματικότητα, αλλά για ερμηνείες, ταξικές ερμηνείες.²¹ Ερμηνείες που εγκαθιδρύονται στη συλλογική μνήμη κι ακολουθώντας στο συλλογικό φαντασιακό, κατασκευάζοντας αφετέρου και τους μύθους. Η αριστερά έχει ρίξει αρκετή δουλειά πάνω σε αυτό. Δουλειά που συσκοτίζει, που παράγει τους δικούς της «εναλλακτικούς» εθνικούς μύθους, που απαλείφει το κράτος ως πρωταγωνιστή της εκάστοτε ιστορίας. Γιατί; Γιατί η αριστερά έρχεται για να προτείνει την επιλογή ενός «καλύτερου» κράτους, με χρώμα κόκκινο και κυρίαρχη μία άλλη αστική τάξη, με αστέρια και σφυροδρέπανα.

Εδώ που τα λέμε κι ο ίδιος ο Κορδάτος συμμετείχε στις συζητήσεις της εποχής περί αναδιοργάνωσης της υπαίθρου κι επίλυσης του «κοινωνικού ζητήματος». Απαλλοτρίωση χωρίς αποζημιώσεις και κρατικά δάνεια στη «φτωχή εργασία» ήταν οι ριζοσπαστικές του αντιπροτάσεις.²² Κι αν δεν κατάφερε να πείσει το Β' Συνέδριο του Σοσιαλιστικού Κόμματος, κατάφερε, αρκετά χρόνια μετά, να αποτελέσει τον ενορχηστρωτή μιας αφήγησης που

αναπαράγεται και βαστά μέχρι και σήμερα, ως αποτέλεσμα της δουλειάς των αριστερών ιστορικών της δεκαετίας του '60.

Έτσι είναι που, πάνω από έναν αιώνα μετά, στο άκουσμα «αγρότης» το μυαλό κάποιου πάει ανεπαίσθητα σε μία μορφή ενός ρακένδυτου τύπου με ψάθινο καπέλο και δρεπάνι. Και στο άκουσμα «αγροτικό κίνημα» σε πλήθος ψάθινων καπέλων που κυνηγούν με δρεπάνια τα αφεντικά τους. Έτσι... απλά και «αυθόρμητα». Αγάματα, προτομές, επείτσιοι, σχολικά εγχειρίδια συντηρούν αυτό το αφήγημα της «φτωχής αγροτιάς» και του «επαναστάτη αγρότη» για έναν ιερό σκοπό: να αποκρύπτεται η ταξική ιεραρχία της υπαίθρου, να ακούγονται τα αιτήματα των αφεντικών της στα αυτιά μας ως «δίκαια», να πιστεύουμε ότι τα μαζικά κινήματα είναι «αυθόρμητα», να πιστεύουμε σε σωτήρες και «καλό» κράτος, να κάνουν τα μυαλά μας κιμά και να πειθαρχούμε στις προσαγές του εθνικού κορμού.

Γι' αυτό λοιπόν πουθενά δεν θα βρει καμία την ιστορία των «κουλουκτσήδων» - των εργατών γης - και των «ληστοσυμμοριών» της Θεσσαλικής γης. Την ιστορία της ταξικής τους βίας απέναντι στα μεγάλα και μικρά αφεντικά τους, την οργάνωσή τους, τις εργατικές τους αρνήσεις. Τι διάολο σιγά... λες και πρέπει να έχεις διαβάσει Μαρξ για να τα βάλεις με το αφεντικό σου. Έτσι είναι που είδαμε πριν κάνα δίμηνο σύσσωμη την ελληνική κοινωνία να φωνάζει για τα αιτήματα των αφεντικών της υπαίθρου, αναγκάζοντάς μας να πούμε ξανά τα αυτονόητα. Ότι ζούμε σε μία σκληρή ταξική κοινωνία και ότι δεν υπάρχουν «αυθόρμητα» κινήματα χωρίς κράτος. Δεν είναι ότι είμαστε φωστήρες. Είναι η ταξική μας συνείδηση, η ταξική μας ερμηνεία και η αυτόνομη οργάνωσή μας.

1. «Οι αγροτικές κινητοποιήσεις (που δεν είναι ούτε αγροτικές ούτε και κινητοποιήσεις)», *Antifa* #98, 01/2026.
2. Δες σχετικά: «Τρεις λόγοι που ο Γιάννης Κορδάτος είναι ακατανόητος», *Σπουδές στο Γαλανόμαυρο*, Τόμος Β', *Antifa Scripta*, Αθήνα 2020, σ. 85.
3. Εδώ να σημειωθεί ότι η εν λόγω έκδοση αποτελεί στην ουσία συλλογή κειμένων του Γ. Κορδάτου σε εφημερίδες και περιοδικά και μελετών του ίδιου που δημοσιεύθηκαν στις στήλες του «Ριζοσπάστη», της «Κομμουνιστικής Επιθεώρησης» και του «Εγκυκλοπαιδικού Σοσιαλιστικού Λεξικού», όταν δηλαδή ο ίδιος ο Κορδάτος συμμετείχε στη συζήτηση περί του «αγροτικού ζητήματος». Την δουλειά την έκανε το Ιστορικό Φιλολογικό Ινστιτούτο «Γιάννης Κορδάτος» (1964) και, όπως αναφέρεται στον πρόλογο της έκδοσης, αποτέλεσε την πρώτη δημοσίευση πολιτικής ιστορίας της «ελληνικής αγροτιάς». Εν ολίγοις, το συγκεκριμένο βιβλίο έδωσε την γραμμή που ακολούθησε μετέπειτα η ελληνική ιστοριογραφία επί του ζητήματος.
4. Γιάννης Κορδάτος, *Ιστορία του αγροτικού κινήματος στην Ελλάδα*, Μπουκουμάνη, 1973, σ. 84.
5. Καίτη Αρώνη-Τσίχλη, *Αγροτικό ζήτημα και αγροτικό κίνημα*, Θεσσαλία 1881-1923, Παπαζήση, 2005, σ. 31-41.
6. Σωκράτης Πετμεζάς, «Το αγροτικό ζήτημα στην Ηπειροθεσσαλία και η όξυνσή του» στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα* (Τόμος Α'), Βιβλιόραμα, σ. 76-77.
7. Christos Hadziioissif, «Class Structure and Class Antagonism in Late Nineteenth-Century Greece» στο *Greek Society in the Making, 1863-1913*, Routledge, 2018.
8. Σωκράτης Πετμεζάς, ό.π., σ. 78-79.
9. Στο ίδιο, σ. 76-77.
10. Christos Hadziioissif, ό.π.
11. Καίτη Αρώνη-Τσίχλη, ό.π., σ. 173.
12. Στο ίδιο, σ. 105.
13. Όπως έγραφε κι ο Ανδ. Μιχαλακόπουλος, αρχιτέκτονας της αγροτικής μεταρρύθμισης του 1917: «Η ρύθμιση του φλέγοντος τούτου ζητήματος ήτο ανάγκη κοινωνική, ανάγκη οικονομική αλλά και ανάγκη εθνική». Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης, «Η αγροτική μεταρρύθμιση του 1917 ως μοχλός πολιτικών εξελίξεων» στο *Η Θεσσαλία του 1917*, Περιφέρεια Θεσσαλίας, 2019, σ. 246.
14. Ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος υπήρξε παρακρατική οργάνωση την οποία ίδρυσαν υπαξιωματικοί του στρατού με σκοπό την επιτάχυνση των πολιτικών διαδικασιών που θα έφερναν την αναμόρφωση του κράτους σύμφωνα με τις ανάγκες που δημιουργούσαν οι αλληπάλληλοι πόλεμοι, ο ελληνικός ιμπεριαλισμός, η ταξική διαμάχη και οι σύγχρονες καπιταλιστικές ανάγκες του 20ού αιώνα. Τα στελέχη του διαδραμάτισαν πρωταγωνιστικό ρόλο στην πολιτική σκηνή της χώρας για τα επόμενα σαράντα χρόνια, είτε σε θέσεις υπουργείων, είτε ως πρωθυπουργοί-δικτάτορες «έκτακτης ανάγκης» (π.χ. Θ. Πάγκαλος - ο πονούρας, Ν. Πλαστήρας).
15. Γ. Κορδάτος, ό.π., σ. 126.
16. Καίτη Αρώνη-Τσίχλη, ό.π., σ. 161.
17. Στο ίδιο, σ. 167-168.
18. Στο ίδιο, σ. 164.
19. Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης, ό.π., σ. 248-249.
20. Η δεύτερη αναδιανομή της γης με την πολιτική της «απαλλοτρίωσης» στην ουσία αφενός προσέφερε στους μέχρι πρότινος ακτήμονες τόσο λίγα στρέμματα γης που δεν έφταναν για την επιβίωσή τους, κι αφετέρου ο θεσμός της εποχιακής εργασίας στα μεγάλα κτήματα των τσιφλικιών δεν υφίστατο πλέον. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τα δάνεια που είχαν φάει καπέλο από την Αγροτική Τράπεζα οδήγησε μέρος των αγροτών στην αλλαγή επαγγέλματος. Δες σχετικά: Κώστας Κωστής, *Ο Πλούτος της Ελλάδας: Η ελληνική οικονομία από τους Βαλκανικούς πολέμους μέχρι και σήμερα*, Πάτακη, 2019, σ. 131-135.
21. Περισσότερα γι' αυτήν την ιδέα θα βρεις στο: «Τρεις λόγοι που ο Γιάννης Κορδάτος είναι ακατανόητος», *Σπουδές στο Γαλανόμαυρο*, Τόμος Β', *Antifa Scripta*, Αθήνα 2020, σ. 85.
22. Με το ψευδώνυμο «Πέτρος Χάλκος» ο Κορδάτος μέσα από τις στήλες του *Ριζοσπάστη* της εποχής προμύησε τις απόψεις του περί του «αγροτικού ζητήματος». Σχετικό απόσπασμα στο: Γ. Κορδάτος, ό.π., σ. 133.
23. Δες σχετικά: Καίτη Αρώνη-Τσίχλη, ό.π., σ. 152-155.
24. «Για να γίνουν οι αγρότες "ένα" με τη γη τους», *Ριζοσπάστης*, 28/03/2010.
25. Σωκράτης Πετμεζάς, ό.π., σ. 78.
26. Καίτη Αρώνη-Τσίχλη, ό.π., σ. 123-124.
27. Μαρτυρία χωρικών που εργάζονταν στα χωράφια του θείου του στον Ιταλό πρόξενο και μόνιμο ανταποκριτή της εφημερίδας «Θεσσαλία» του Βόλου Ι. Βιανέλη. Στο ίδιο, σ. 124.
28. Η «επανάσταση του Θερίσου» (1905) αποτέλεσε ουσιαστικά το σημείο εκείνου όπου το όνομα του Ελ. Βενιζέλου μπήκε με κεφαλαία γράμματα στα πράγματα της πολιτικής σκηνής. Αφετέρου, λειτούργησε ως ακόμη ένα βήμα για την προσάρτηση της Κρήτης από το ελληνικό κράτος. Περί των ρεπερτορίων δράσης του Μ. Αντύπα δες: Καίτη Αρώνη-Τσίχλη, ό.π., σ. 120-122.
29. Στο ίδιο, σ. 152-155.
30. Γ. Κορδάτος, ό.π., σ. 156.